

Sgall, Petr

Větné typy a struktura věty z hlediska funkčního

In: *Otázky slovanské syntaxe. II, Sborník symposia "Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj"*, Brno 20.-22.10.1966. Bauer, Jaroslav (editor). Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1968, pp. 167-169

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120062>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VĚTNÉ TYPY A STRUKTURA VĚTY Z HLEDISKA FUNKČNÍHO

K nutným předpokladům úvah o větných typech patří jednak určitá terminologická vyjasnění, jednak zjištění hledisek, podle kterých mají být vybírána kritéria pro klasifikaci vět do typů.

Z otázek terminologických připomínám jen to, že nejasnost termínu „věta“ by mohla být vhodně zmírněna, kdybychom zavedli dvojici odpovídající např. anglickému rozlišení „sentence“ a „clause“, tj. „věta jako větný celek“ a „část většího větného celku“ (věta. hlavní, vedlejší; řídící, závislá). Z dosud navržených řešení je snad nejvhodnější ponechat termín „věta“ ve významu prvním a zavést termín „klauze“ ve druhém. Takové řešení má ovšem také své nevýhody, např. by bylo obtížné najít vhodné adjektivum ke „klauze“ (Adjektivum „větný“ by pak mělo být spojeno jen s prvním významem, tedy např. „větná predikace“ by se týkalo jen predikace v klauzi hlavní, nikoli ve vedlejší.) Lze tedy doufat, že bude nalezen termín vhodnější.

Jako základní větné typy se obvykle (pro češtinu) uvádějí věty dvoječlenné a jednočlenné. Kritériem je tedy „formální“ struktura věty, její základní složení. Jistě však (jak na to např. ukazuje potřeba určité formulace pravidel při generativním popisu) je třeba brát ohled i na distribuční vlastnosti jednotlivých skupin vět. Tak např. — aspoň v určité koncepci — některým jednočlenným větám odpovídají strukturou s nimi shodné klauze hlavní i vedlejší, kdežto jiným nikoli; srov. na jedné straně věty jako „Prší.“ „Píchá ho v zádech.“ a na straně druhé např. „Pozor!“ „Kapitola čtvrtá.“ — pokud ovšem v příkladech druhého druhu nechceme vidět jen nevětné výpovědi, tj. celky, které bychom do klasifikace větných typů vůbec nezahrnovali. Už tento rozdíl v distribučních vlastnostech ukazuje, že není jednoznačně dáno, zda základní třídění větných typů má opravdu vycházet z uvedených tradičních dichotomie. (Z hlediska našeho kritéria mají zvláštní postavení věty infinitivní, jejichž zařazení může být definitivně posouzeno teprve na základě úplnější klasifikace vět.)

Pokud jde o věty slovesné (dvoječlenné i jednočlenné), uvádějí zde někteří referenti jako hlavní kritérium intenci slovesa. Jistě právě ona přichází v úvahu především. Není však zatím jednotu v posuzování jejího vztahu k opozici doplnění obligatorního a fakultativního. Stojí za zamýšlení stanovisko, s kterým ve svých referátech vystoupili někteří z pražských rusistů, že totiž mají být při generativním popisu všechna nutná doplnění slovesa generována přímo pravidly rozvíjecími, zatímco doplnění volná mají být chápána jako „kondenzace“. Je však třeba ověřit, zda lze tato volná doplnění ve všech případech takovým způsobem popsat. Je známo, že u volných doplnění jména to vždy

možné není (např. spojení „některý člověk“ nelze chápat jako transformát neexistujícího „... člověk je některý“, i když se spojení typu „velký stůl“ chápe jako transformát řetězu „... stůl je velký“). Kromě toho existují ovšem i nutná slovesná doplnění mající podobu klauze, popř. odpovídající nominální konstrukce; ty by v transformačním popisu sotva mohly být zachyceny jinak, než jako zapuštěné klauze, což, rozumím-li dobře, odpovídá právě pojmu kondenzace.

Rozlišujeme-li přístup strukturní a přístup funkční, jistě budeme považovat za potřebné vedle kritérií, jako jsou výše uvedená (mající přímý vztah k přístupu strukturnímu), zkoumat i funkční platnost jednotlivých větných typů. Něco jiného je třídit věty do typů na základě kritérií „formálně“ syntaktických, a něco jiného třídit je do typů např. na základě jejich významové stavby. Která z takových kritérií umístíme v celkové hierarchii výše, to záleží právě na zvoleném stanovisku ke vztahu obou přístupů. Zůstaneme-li u třídění podle kritérií „formálních“, pak ovšem věty jako „Matematiku jsem studoval lehce“ a „Matematika se mi studovala lehce“ budou patřit ke dvěma různými typům (srov. Greplův referát). Musíme pak ale počítat s existencí vyšší roviny jazykového systému, na které by byla zachycena významová shoda (popř. blízkost) obou vět.

V každém případě je tedy nutné věnovat pozornost funkční stránce větné stavby, resp. větné stavbě významové a obsahové. Této problematice je věnován Danešův referát, o jehož závažnosti se tu už hovořilo. Chci k němu připojit jen dvě poznámky:

Ríká se tu, že dichotomie formy a funkce existuje na všech rovinách jazykové stavby, tedy i na rovině syntaktické. Vztah formy a funkce však bývá formulován (v pracích Mathesiových, Havránkových a dalších) i jinak, totiž jako vztah mezi jednotkami dvou sousedních rovin (mluví se o subjektu jako o jedné z funkcí nominativu, o činiteli jako o jedné z funkcí subjektu ap.). Výhodou této druhé formulace je podle mého názoru mj. to, že přispívá bezprostředněji k vysvětlení vztahu mezi rovinami, který jinak bývá ponecháván bez přímého rozboru. Z této druhé formulace pak také vyplývá potřeba rozlišovat dvě syntaktické roviny, mezi jejichž jednotkami by právě byl vztah funkce a formy (s asymetrickým dualismem), jak se o tom v Danešově referátu mluví. Do této vyšší roviny pak, rozumím-li dobře, patří jednotky jako agens, actio, patiens aj., a to ne jako jednotky obsahu, ale jako jednotky významu, ztvárněné jazykovou formou.

Druhá poznámka se týká vztahu těchto obou rovin k rozlišení významu (popř. designace ap.) od reference (popř. denotace ap.) v logice. Reichenbachovo stanovisko, citované v Danešově referátu, není v tomto ohledu jednoznačné a nevím, zda je paralelnost obou dvojic pojmů (lingvistické a logické) udržitelná, bereme-li ohled na problematiku spojenou s jazykovou růzností (jde tu o různost významů — nejen forem — lingvistických, ale jde také o různost významů logických?) nebo na funkci anaforických a deiktických prostředků (jejichž jazykový význam jistě neodpovídá významu logickému, tj. designaci).

Mluvíme-li o funkčním přístupu, je třeba také připomenout, že v nové podobě transformačního popisu (formulované r. 1964—1965) už tento přístup naprosto nechybí, i když se mu zde stále ještě nedostává dost výslovné pozornosti. Projevuje se tu jednak snahou doplnit popis o zvláštní sémantický komponent (což patrně není nejvhodnější způsob zahrnutí sémantiky do

popisu jazyka), jednak i novým postavením transformačního komponentu (rozlišením hloubkové struktury, rozhodující pro sémantickou interpretaci, a struktury povrchové, která je výsledkem uplatnění transformačních pravidel).

Nejasnosti a nedorozumění, které se v některých příspěvcích projevují, pokud jde o vztah k transformační gramatice (k transformačním pravidlům, k třídění jádrových vět ap.), vyplývají podle mého názoru především z toho, že se hlavní přínos N. Chomského a algebraické lingvistiky vůbec spatřuje v jeho transformačních pravidlech. Ta však zdaleka nejsou takovým zásadním novem (ve srovnání s tradičními přístupy, i kdybychom zcela pominuli známý fakt, že tento prvek přejímá Chomsky bezprostředně od Harrise), jako je úsilí po explicitní formulaci popisu jazyka, která by se vyrovnala s požadavky současné metodologie věd. Právě toto úsilí o čistotu pojmů a metody umožňuje dnes teoretické lingvistice dospívat k ujasněným koncepcím (o jejichž nutnosti mluví ve svém referátu prof. R. Růžička), to znamená ke koncepcím, které mohou být bez podstatného nebezpečí subjektivních zkreslení konfrontovány mezi sebou i s jazykovou skutečností, a tak ověřovány.